

APPROACHES AND METHODS IN
SECOND AND FOREIGN
LANGUAGE TEACHING

EDITED BY:
AZAMAT AKBAROV
AND VIVIAN COOK

SARAJEVO, 2012

PARADIGMA LEMSKE PROZE

Andrijana Kos-Lajtman

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek u Čakovcu, Croatia

Jasna Horvat

Ekonomski fakultet u Osijeku, Croatia

1. UVOD

Pretpostavka od koje se kreće u ovoj radu odnosi se na postojanje hibridnih književno-leksikografskih diskursa. Takvi diskursi koriste znanstveni, ali i leksikografski instrumentarij – postupak sustavne parcijalizacije i fragmentarizacije teksta rukovođene određenim kodom (abecedom, kronologijom ili nekim drugim sustavnim redanjem). Za navedeni fenomen nudimo naziv *lemska proza*, a samo imenovanje objasniti će se u nastavku ovoga rada.

U pokušaju određivanja vremenskog ishodišta lemskih proznih ostvaraja krenulo se od analiziranja Biblije, jednog od najstarijih hibridnih tekstova. Razlog tomu leži ponajprije u činjenici da je Biblija ispričovijedana većim brojem pripovjednih, ali i autorskih glasova, što je nerijedak slučaj i u autorizaciji leksikografskih izdanja. Nadalje, osim što je određena velikim brojem književnih vrsta, biblijska strukturiranost upućuje na određene leksikografske odlike: navođenje autora, pozivanje na izvore te donošenje dopunskih objašnjenja (vidjeti npr. u *Jeruzalemska Biblija*¹). Takvo eksplicitno združivanje literarnosti i leksikografije, na-

¹ *Jeruzalemska Biblija* rezultat je rada francuskih dominikanaaca glasovite Jeruzalemske biblijske škole, s obiljem popratnih komentara najboljih francuskih bibličara te je radi svojih odlika postala standardom biblijske informativnosti.

- Kri, D. (2004). *Enciklopedija jezika*. Sarajevo, Hrvatska: BiH.
- Klobučar Sibić, I. (2008). Otkad koepone lingvističke suvremenoj leksikografiji. *Studia lexica-glossologica*, 2 (3), 39–51.
- Pačić, M. (1989). *Hlasovni načini*. Beograd, Srbija: Prosveta.
- Tešić, S. V. (2000). *Analognja najvažnijih stilova*. Beograd, Srbija: Rad.
- Ugrešić, D. (2008). *Baba Jaga je svojela jaja*. Zagreb, Hrvatska: Vuković & Bunčić.
- Vieđ, Z. (2007). *Oslovi i glasevi u završnici* (R. Oresik, S. Lukacs, J. Mann, J. Horvat, K. Peternál, Trans.). Osijek, Hrvatska: Matrica hrvatska.
- Zlatar, A. (2010). *Njomek stjele*. Zagreb, Hrvatska: Naklada Ljusk.

dahnutog pretpovijedanja i razloznog pojašnjavanja, dovelo je do pretpostavke da se srodna hibridizacija diskursa morala zadržati i do/u suvremenog/u doba/u, točnije, do današnjih dana.

Unasit činjenici da se elementi *lesnke proze* pronalaze, dakle, već u *libriji*, u radu se pozornost usmjerava na novije ostvareje. Analiziraju se izabrani književni i književno-znanstveni diskursi određeni tehnikama *lesnizacije*, temeljem čega se nastoji potvrđiti paradigma njihova postojanja, odnosno, uspostavlja književni po kojima specifične prozne diskurse možemo ubrajati u *lesnka prozu* te se ukazuje na obilježja njihova ustroja i primjene.

2. LEMA U LEKSIKOGRAFIJI

Pojam *lema* u leksikografiji se najčešće koristi u značenju rječničke natuknice koja se definira ili objašnjava. Točnije, riječ je o kanonikom obliku promjenljivih vrsta riječi, odnosno, o riječi svedenoj na osnovni oblik u funkciji leksikografske natuknice (*Hrvatski jezični portal*, 2007. Retrieved from <http://hjp.scc.hr>). Druga česta uporaba ovog pojma jest za označavanje naslova članka ili stavka u enciklopediji, odnosno, u značenju enciklopedijske natuknice (*Hrvatski jezični portal*, 2007. Retrieved from <http://hjp.scc.hr>). Pojam, međutim, *lema* i druga srodna značenja, primjerice, značenje rekurzivne definicije (Hartman and James, 2002, p. 15). *Leme* indiciraju takvu strukturalnu i tematsku organizaciju teksta koja omogućuje sustavno koncentriranje informacija u okviru pojedine leme. *Lema* u rječniku zahrijeva komentar – formalni (izgovor, pravopis, gramatika) i semantički (definicija, etimologija, uporaba). U slučaju višeznačnosti leme, jedna referentna jedinica podijeljena je na podstavke ili podznačenja (Hartman and James, 2002, p. 50). Iako se *lema* može sastojati od više riječi, obično se sastoji od jedne u kanonikom obliku – poveznice između makrostrukture i mikrostrukture rječnika ili srodnog leksikografskog djela. *Lema* kao polazni oblik riječi (Bekavac, 2001, p. 26) ishoduje je svake rječničke jedinice te sudjeluje u globalnoj makrostrukтури rječnika odredenoj abecednim ili drugom redom. U okviru mikrostrukture rječničke jedinice, *lema* zapravo podrazumijeva temu, a komentar teme čini ostatak teksta usutar jedinice. Pojedini autori pojam koriste kao sinonim za temeljni pojam u okviru rječničke jedinice ili čak kao naznak u cijeloj jedinici (Hartman and

James, 2002, p. 83). Proces svodenja pojavnica iz korpusa jedne leme na njihove namakničke oblike, tj. svodenje različitih članova iste paradigme na zajedničku lemu naziva se *lematizacija* (Hartman and James, 1998, p. 83; Klobučar Sribić, 2008, p. 46; Bekavac, 2001, p. 26). Lematizacija je u korpusnoj lingvistici važan postupak u istraživanjima korpusa, dok je lema onaj oblik pod kojim se riječ traži u rječniku, predstavljajući, zapravo, sve oblike odedene riječi (Bekavac, 2001, p. 27).

3. LEMSKA PROZA

Sukladno lemapa, rječničkim, enciklopedijskim i leksikonskim namaknicama te pripadajućim komentarima u leksikografskim tekstovima koji određuju njihovu strukturu, tematiku i karakter, pojedini književni i književno-znanstveni diskursi koriste stoga leksikografski instrumentarij. Riječ je o prizmama koje je moguće pratiti još od davnih knjiga kao što su staroindijske *Vede* ili *Biblija*, pa do tekstova suvremenog doba. Takve proze koriste leksikografske tehnike sustavne fragmentizacije *svima i obzirum na shetredni, kronološki ili neki drugi kriterij*, uporabom leksikografskih termina, osobito onih koji se ekspliciraju u naslovima kao što su *rječnik* ili *enciklopedija* te karakterističnih leksikografskih tehnika kao što su definiranje, objašnjavanje, komentiranje, navođenje izvora i natukničko navođenje. Bez obzira je li njihova temeljna pripovjedačka pozicija književna (oblikovana uz pomoć leksikografskih metodoloških alata) ili leksikografska (oblikovana uplitanjem književnog izričaja obilježenog fabuliranjem i likovima), riječ je o hibridnim tekstovima koji spajaju književno i znanstveno, fiktivno i faktivno, različite žanrove i različite funkcionalne stilove. U *Bibliji* se tako polivalentnosti njezine formalne i sadržajne dimenzije očituje na potovo svim razinama – od združivanja religioznog, historiografskog, filozofskog i književnog značenja, preko dvosensivosti religioznih pozicija (židovstvo i kršćanstvo), mnogobojnih autorskih instancija, višestrukih pripovjedača, vremena, mjesta i jezika nastanka (hebrejski, aramejski i grčki), do različitih žanrovskih obilježja (različite lirike vrste, sentence, priče, novele, prosvotva, parahole, epistole, basne, apokalipse, esejistička razmatranja, dramske i mimneske dionice). Njezina je struktura jasno određena mnogostrukošću različitih podjelaz onum na Stari i Novi zavjet, podjelom na 73 knjige (povijesne, mudrosne i prorečke) te na poglavlja i reke.

Karakterističan biblijskog izričaja jest i precizno navođenje autora, naslova knjige te poglavlja i retka u čemu je moguće tražiti srodnost s leksikografskim natukničkim navođenjem i uporabom lema.

Da ovakav pristup tekstu nije karakterističan samo za drevna vremena svjedoči niz knjiga novijeg doba. Pokuša li se pretražiti katalog savremene knjižnice s ciljem pronalaska popisa rječnika, među traženim bibliografskim jedinicama pronaći će se i veliki broj literarnih djela – bilo da im je čitav diskurs ustrojen leksikografski tj. po natuknicama ili lemapa, bilo da u popratnoj metatekstualnoj opremi sadrže rječnik, kazalo ili tumač koncipiran abecednim redom, odnosno, ustrojen po temeljnom principu leksikografije.

U prvom slučaju govorit ćemo o *lematiziranom književnom diskursu*, a u drugom o tekstovima koji uz književni (ili književno-znanstveni) diskurs posjeduju *popratni leksikografski instrumentarij*. U drugom slučaju, leksikografska metodologija i alati koriste se tek kao popratni elementi (naslov, rječnici, kazala, indeksi i sl.) i ne ugrađuju se sustavno u glavni tekst. Oba fenomena čine podlogu za tumačenje paradigme *lemur prose* koju ćemo nastojati pojasniti te posumnje razvijetiti analizom pojedinih primjera.

4. RAZNOLIKOST PRIMJERA LEMSKE PROZE

U sljedećim poglavljima prikazat će se dva temeljna pristupa lematizacije književnih i književno-znanstvenih diskursa – onaj kojim je zahvaćen cjelokupan diskurs i tzv. popratna lematizacija.

4.1. Lematizacije književnih i književno-znanstvenih diskursa

Možda najbolji primjer *lematizacije* fikcijskog proznog teksta, uz istodobnu primjenu leksikografskog instrumentarija u popratnim dijelovima, jest roman *Hazarski rječnik* (1984) sepalskog pisca Milorada Pavića. Ovaj roman-rječnik lemsku orijentaciju ugrađuje u sama romancaknu priču koja podržava leksikografske načine prezentacije, ali i u popratni metatekstualni pribor: naslov i podnaslov (*Roman leksikon u 100.000 reči*), priloge (*Appendix I i Appendix II*) i *Papir nedretnica*. Riječ je, naime, o tekstu čija je poetika kodirana višestrukom kombinatorikom [*see con-*

linaznosa) na obje temeljne razine – onoj formalnoj i onoj semantičkoj – a ostvaruje se globalnom kompozicijom (tri romana-leksikona u jednom, raspored priča/leksikonskih nazaknica), distribucijom i permutacijama likova i motiva, fiktivskih i fiktivskih elemenata, združivanjem svjetonazora okrenutog racionalnom s onim okrenutim imaginarnom. *Hanriki's rešete* zbir je leksikonskih nazaknica poredanih abecednim slijedom i konceptualno posloženi u tri cjeline (*Crvena, Zelena i Žuta knjiga*) određene izvorima različitog religijskog predznaka (krićanstvo, islam i judaizam).

Primjer proširivanja oba pristupa lematizaciji također je i roman *Az* (2009a) hrvatske književnice Jane Horvat. Roman je ustrojen od poglavlja imenovanih glagoličkim znakovima, pri čemu se tek na kraju, u zadnjem poglavlju *Slušaj*, daje tumačenje slovnog, brojevnog i simboličkog značenja svakog pojedinog znaka, što pak predstavlja neujednakan ključ za čitanje prethodno izložene romaneskne priče. Postupak sustavne fragmentarizacije teksta prosegnut je tako kroz samu romanesknu priču, ali i kroz *Slušaj*, posljednje, leksikonski oblikovano poglavlje. Pri tome se tekst u okviru pojedinog naslova (poglavlja) prema naslovu poglavlja odnosi kao njegov književni komentar, odnosno, moguće je reći – književna lema. Sličan postupak autorica primijenjuje i u romanu *Bizarri* (2009b). Roman je lematiziran na način da mu je globalna struktura određena sustavom nezavisnih i zavisnih veznika hrvatskog jezika. Vezniči su izodobno naslovi poglavlja – odnosno, književne leme – i semantički korespondiraju sa sadržajem svakog poglavlja. Osim toga, na kraju romana nalazi se *Katalo života* (leksikon povijesnih osoba, nositelja poglavlja) gdje se dokumentaristički pregledno izlažu činjenice o životu likova i doba kojima su pripadali.

Lematizaciju romanesknog diskursa proveo je i srpski pisac Srdan V. Tešin u *Antologiji najboljih naslova* (2000) podnaslovljenoj kao *naslov u fragmentima*. Cijeli njegov neobičan roman zbir je fragmenta čije su leme redni brojevi kojima ti fragmenti započinju. Poprnatog leksikografskog aparata – u smislu pridodanih leksikonskih, naslova, rječnika ili sl., ovdje ne nalazimo, iako sam leksikon *antologija* u naslovu upućuje na zbirni karakter diskursa i mjesto je neočekivanosti s obzirom da je riječ o tekstu koji pretendira na žanrovsku odrednicu *roman*. Začetnik ovakvog fragmentarnog romanesknog pristupa, uz postmodernističku igru s mogućnostima višestrukih čitanja i nelinearnog diskursa, argentinški je književnik Julio Cortázar romanom *Školice* (1963).

Osim ovakvih 'čistih' književnih primjera, lemski pristup zamjetan je i u mnogim književno-znanstvenim tekstovima novijeg i suvremenog doba. Tako, prim-

jestice, Borges u *Priručniku fantastične zoologije* (1957) dokumentarno-fiktivski diskurs posvećen imaginarnim bićima strukturira leksički fragmentarno, tj. abecednim redom oblikujući 'članke' o fantastičnim bićima diljem svijeta. Time otvara knjigu-leksikon u kojoj eksplicitni gotovo sve tehnike leksikografskog pristupa – sažetost, precizno navođenje izvora, datiranje pojava. Međutim, uz navedeno, pripovijedanje mjestimice začinjava fabulizacijom ili dijalogom između likova u okviru pojedinog članka, postičući osobujan spoj znanstvenog i književnog izraza.

U *Fragmentima ljubavnog diskursa* (1977) Roland Barthes abecednim redom niže i različite figure koje prepoznaje u ljubavnom diskursu. Pristup knjizi zauzima nije klasična analiza, već prezentacija samog ljubavnog teksta: „Zamijenili smo, dakle, opis ljubavnog diskursa njegovom simulacijom, i tom diskursu vratili njegovu glavno lice, to jest ja, knoseti na PUBLIČNI TEKST, a ne „autora“ (Barthes, 2007, p. 15). Takvim pristupom i Barthes postiže simbiozu književnog i znanstvenog stila, prezentirajući u oblikovanju pojedinih fragmenata leksikografske odlike – numerička razdvajanja tumačenja u okviru leme, precizno navođenje primjera te pojašnjavanje etimologije pojma.

U *Rječniku narječjenih svijetova* (1910), prvobitno tiskanom kao dodatak njegovu romanu *Bouvard i Pécuchet*, Gustave Flaubert leksički i u humanističko-satiričnom tonu razlaže neke općeprihvaćene ideje i fraze, poigravajući se ljudskim predrađama i navikama. Flaubert, zapravo, prezentira „Građanski frazarij: [...] ili Katalog dogmi mediokritetskog svjetonazora“ (Andrić 2007, p. 11). Koristi abecedni poredak kao konstitutivno obilježje rječničke forme naznačene već u naslovu. Obilježje njegovih lema, međutim, nije strogi leksikografski pristup, već kratak i duhovit, aforističko komentiranje pojedinog pojma, dok izvore, etimologiju i primjere donosi u fusnotama.

Hrvatski autor Stanko Andrić u knjizi *Enciklopedija nečuvila* (1995), bez obzira na naslov, prezentira leksičkonu strukturu u kojoj po principu abecednog reda niže i esejističkim književno-znanstvenim diskursom prezentira pojedine pojmove, tj. leksičkonu nanaknicu – od pojma *antropologija* do pojma *svijetov*.

4.2. Popratna lematizacija u književnim i književno-znanstvenim diskursima

Na je primjera u kojima autori lematizaciju književnih diskursa zapravo ne provode, no posežu za metatekstualnim leksikografskim aparatom u tzv. prioboru teksta

(Viršig, 2007). Takav je, primjerice, roman *Baba Jaga je usjela Jaga* (2008) hrvatske književnice Dubravke Ugrešić. Iako njezin diskurs nije lematiziran, pa čak ni fragmentaran uopće, u dodatku priči naslovljenom *Baba Jaga na početku* autorica na gotovo stotinjak stranica po ključnim pojmovima sabire znanje iz tzv. babajagologije oblikujući tematski leksikon koji je u funkciji svojevrsnog priručnika za čitanje prethodno pripovijedane priče.

U svim trećem romanu *Auron* (2011) književnica Horvat postupak lematizacije ne koristi više u strukturi same priče, već tek kao popratni instrumentarij na rubnicama stranica gdje se donose natuknice i fragmenti znanstvenih i znanstveno-popularnih spoznaja vezanih uz glavnu temu romana – zlatni rez – ali i uz ostale srodne znanstvene i kulturnološke teme.

Neki autori leksikografsku terminologiju apliciraju na naslove svojih književnih tekstova, iako u daljnjoj razradi ti tekstovi nemaju odlike chopšćicanja tehnika leksikografskih vrsta, (osim što naslovom ukazuju na tendenciju dostizanja sveobuhvatnosti u razradi teme). Česti su primjeri ovakve uporabe osobito kada je riječ o terminima *enciklopedija* ili *rječnik* (usp. zbirku priča *Enciklopedija naravnih*, 1983, usp. knjigovodstva Danila Kiša, ili roman *Sačeti kinesko-engleski rječnik za ljubavnike kineske autorice Xianlu Guo, 2007). Primjer popratne lematizacije jest i zbirka priča *Djeca smajlova* (1990) Zdenka Bužeka koja na kraju posjeduje dodatak naslovljen *Enciklopedija pojnova* gdje se abecednim redom iznose i tumače različiti pojmovi iz književnosti, kulture i svakodnevnog života.*

Osim kod književnih diskursa, primjeri onih koji leksikografski pribor koriste tek kao dopunu glavnom tekstu postoje i među književno-znanstvenim diskursima. Takav primjer je *Rječnik tijela* (2010) Andree Zlatar koji dodir s leksikografijom nastaje isključivo na razini naslova. Autorica, svjesna ove odlike, ističe na korcima knjige: „Ova knjiga, naravno, nije rječnik tijela. Pravi rječnici tijela složeni su višedimenzionalni, gotovo leksikografski postvazi od najmanje stotinu stranica, opremljeni multidisciplinarnim teorijskim aparatom i poduprti obuhvatnim bibliografijama. Naslov ove knjige očigledno valja shvatiti u drugačijem, možda naprosto „užem smislu“: nastala je pisanjem, razmišljanjem i pripovjednim kruženjem oko niza pojmova koji su vezani uz tijelo [...] (Zlatar, 2010).

5. POTVRDA PARADIGME LEMSKÉ PROZE

Analički pregled tekstova u kojima se književni ili književno-znanstveni diskursi oblikuju principima i tehnikama koje se pretenzno koriste u leksikografiji potvrđio je paradigmu *lemske proze*. Kao što termin *lema* ukazuje na kanonski oblik riječi s funkcijom rječništa ili enciklopedijske nataktnice, tako bi kanonski oblik ove proze u prvom redu podrazumijevao lematizaciju književnog ili književno-znanstvenog diskursa koji svjetuje njezinu lemsku strukturu, a u drugom redu tzv. popratnu lematizaciju teksta. Pri tome se u lemske diskurse ne ubrajaju svi fragmentarni ili hibridni diskursi već oni diskursi koji su parcijalizirani analognu načinu leksikografske parcijalizacije, tj. sustavno i po jasnim kriterijima. Također, struktura svake referentne jedinice u takvoj je prozi jasno određena dvama nezostavnim dijelovima – samom lemom, tj. temeljnim pojmom koji se objašnjava, komentira, opisuje ili drugačije narativno obrađuje, i komentarom, objašnjenjem, opisom, tj. pripadajućim tekstom koji je u funkciji leme.

Popratna lematizacija podrazumijeva da je tekst opremljen leksikografskim instrumentarijem, ali tek kao popratnu instrumentalnu opremu – na razini naslova, indeksa, kazala ili sl. – no ne i na razini sustavne globalne fragmentacije teksta po leksikografskim principima.

Postojanje *lemske proze*, pokazali smo, nije karakteristična isključivo književnih diskursa već egzistira i u tekstovima čije je temeljno polazište znanstveno, ali se veliki broj interakcija s karakteristikama književnog pripovijedanja pretvara u hibridne književno-znanstvene ili znanstveno-književne izričaje. Riječ je o tekstovima koji hibridnošću na semantičkim i sintaktičko-strukturalnim razinama (književno/znanstveno, fikcijsko/dokumentarno, pripovijedanje i opisanje/namačenje i raspravljanje, subjektivno/objektivno, fabuliranje/nfabuliranje) najčešće iskazuju vrlo zanimljive načine izlaganja, tekstualne kombinatorike i izjednačavanja različitih vrsta iskaza te su osobito karakteristični za postmodernističke tendencije u posljednjih 30-ak godina.

Njihova pojava, međutim, nije isključivo obilježje novoga doba, već postoji i u nekim od najstarijih književnih spomenika ljudske civilizacije. Precizno i sustavno namačenje pojmova, analognu onome koji od novoga vijeka susrećemo u leksikografiji, čini se, imanentno je čovjekovoj pisanoj komunikaciji. Pod utjecajem umjetničkih struja 20. stoljeća, ali i ostalih odlika modernog globalnog društva, takav modus izražavanja sve se više eksplacira, pretvarajući se u svojevrsan fenomen up-

navo u doba u kojem živimo i pretežitajući često još neistražene mogućnosti pisanog prenošenja ljudskog iskustva i spoznaje. Da je riječ o karakteristici koja u najnovije vrijeme biva vrlo popularna, gotovo pomodna, ali i iznimno funkcionalna, svjedoče upravo mnogobrojni primjeri u kojima se lematizacija provodi samo u popravnim, metatekstualnim diskurzivnim formama, a osobito oni koji leksikografske forme naznačuju isključivo naslovom.

LITERATURA

- Andrić, S. (1995). *Povijest Slavonije u sedam putova. Enciklopedija utvratila. Dvostuk JNA i drugi glas i avabice*. Zagreb, Hrvatska: Durieux.
- Andrić, S. (2007). Flaubertov katekizam mediokrenskog pogleda na svijet. U G. Flauser, *Rječnik varijetatske morfologije*. (pp. 5-12). Zagreb, Hrvatska: Disput.
- Burda, R. (2007). *Fingernisi ljudskog doba* (B. Bilečić, Trans.). Zagreb, Hrvatska: Poljept.
- Belavac, B. (1998). Primjena računalnojezičkovskih alata na hrvatske korpus (Master's thesis, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska). Retrieved from http://www.clnk.ffzg.hr/bb/magistorski/bb_magistorski.pdf.
- Biblija – Sveta knjiga (2005). Zagreb, Hrvatska: Kršćanska sadašnjost.
- Borges, J. L. (2001). *Petrovič fontetiv analogije* (I. Ota, Trans.). Zagreb, Hrvatska: Školska knjiga.
- Bubek, Z. (1990). *Djeca samofira*. Zagreb, Hrvatska: RS 5014.
- Cernazar, J. (2009). *Školice* (D. Teločan, Trans.). Zagreb, Hrvatska: Poljept.
- Flaubert, G. (2007). *Rječnik varijetatske morfologije* (S. Andrić, Trans.). Zagreb, Hrvatska: Disput.
- Gao, Xiaolu (2008). *Savjet knjižsko-engliski rječnik za ljubavnik* (R. Rojo-Belčec, Trans.). Zagreb, Hrvatska: V.B.Z.
- Green, R. R. K. & Jones, G. (2002). *Dictionary of Lexicography* (2nd ed.) Taylor & Francis e-Library. (First published 1998 by Routledge, London. Simultaneously published in the USA and Canada by Routledge).
- Harvat, J. (2009a). *Az*. Zagreb, Hrvatska: Naklada Ljevak.
- Harvat, J. (2009b). *Itazari*. Zagreb, Hrvatska: Naklada Ljevak.
- Harvat, J. (2011). *Azov*. Zagreb, Hrvatska: Naklada Ljevak.
- Hrvatski jezični portal (2007). *Lema*. Retrieved from <https://hjp.azte.hr>.